

Ռազմավարական խռոչները հայոց քաղաքական գիտակցության մեջ կամ Հայաստանի աշխարհաքաղաքական գոյության արսիոմները

Սույն հոդվածում քննարկելու ենք հայության քաղաքական գիտակցության հիմնային բաղադրիչը՝ նրա ռազմավարական գիտակցությունը, որը ենթադրում է մի կողմից՝ միջին ու երկարաժամկետ կտրվածքով Հայաստանի ազգային անվտանգությանն սպառնացող հիմնական վտանգների հստակ դիտարկում, մյուս կողմից՝ դրանց միասնաբար դիմագրավելու մտավոր ու բարոյահոգեբանական պատրաստվածություն: Հավանական կամ իրականում պետականաստեղծ էթնիկ-ազգային հանրույթի ռազմավարական գիտակցության մեջ կարելի է ընդգրկել «ռազմավարական միտք», «ռազմավարական մտածողություն», «ռազմավարական հիշողություն», «ռազմավարական պատասխանատվություն» հասկացությունները:

Հայության քաղաքական գիտակցության մյուս կարևոր բաղադրիչներն են նրա իրավական գիտակցությունը (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության և օրենքների իմացություն ու դրանք գործնականում կիրառելու կարողություն) և տնտեսական գիտակցությունը (Հայաստանի, տարածաշրջանի և առհասարակ աշխարհի տնտեսությունների մասին գիտելիքներ ու դրանք արդյունավետորեն կիրառելու կարողություն): Այս բաղադրիչները, սակայն, ածանցվում են ռազմավարական գիտակցությունից, վերնաշենքային են, և այս հոդվածում չեն քննարկվում:

Հավանական կամ իրականում պետականաստեղծ որևէ էթնիկ-ազգային հանրույթի ռազմավարական գիտակցության զարգացածության աստիճանը կախված է մի շարք պատճառներից ու հանգամանքներից, առաջին հերթին՝

- ազգային անվտանգության համակարգի կայացվածությունից ու արդյունավետությունից,
- ազգային անվտանգության հարցերում պրոֆեսիոնալ մտքի անկախությունից ու ինստիտուցիոնալացումից,
- քաղաքական վերնախավի՝ ազգային անվտանգության հարցերում պատրաստվածությունից,
- քաղաքական վերնախավի՝ ազգի առջև ունեցած պատասխանատվության զգացումից,
- ազգի՝ էթնիկական, կրոնական, լեզվական ու սոցիալական առումներով համախմբվածության աստիճանից,
- թշնամի երկրների և/կամ շահագրգիռ տերությունների՝ տվյալ հանրույթի վրա ներազդելու նպատակով կիրառվող տեղեկատվական-գաղափարաբանական ու հոգեբանական բնույթի հատուկ գործողությունների երկարատևությունից, ինտենսիվությունից և նենգությունից, և, մյուս կողմից, այդ փորձերի ժամանակին ճանաչումից ու դրանք չեզոքացնող համապատասխան հակաքայլերի կիրառումից:

Վերոթվարկյալ վեց չափանիշներով էլ հայության ազգային ռազմավարական գիտակցությունը ներկայանում է որպես, մեղմ ասած, թերզարգացած: Այսպես, ազգային անվտանգության հարցերով պրոֆեսիոնալ մտքի հայկական դպրոցը դեռ իր առաջին քայլերն է անում՝ ֆինանսապես ու գաղափարապես զգալի կախման մեջ գտնվելով արտաքին քաղաքականության և անվտանգության մտքի՝ արևմտյան և, նվազ չափով՝ ռուսական կենտրոններից: Այդ նույն հարցերի մասին հայկական քաղաքական վերնախավի պատրաստվածությունը ծայր աստիճան թույլ է, իսկ ազգի ապագայի առջև նրա ունեցած պատասխանատվության զգացումը՝ վրդովեցուցիչ: Հայ ազգը տարաբաժանված է եկեղեցական-կրոնական ու լեզվական հայտանիշներով: Հետսոցիալիստական Հայաստանում ծնունդ է առել և անթույլատրելի մակարդակի հասել հասարակության բևեռացումը ըստ եկամտի չափի՝ ի չիք անելով Արցախյան շարժման վաղորդայնին ձեռք բերված ազգային համախմբվածությունն ու համերաշխությունը:

Այս ամենին գումարվում են ինչպես թշնամական Ադրբեջանի և Թուրքիայի, այնպես էլ տարածաշրջանում ռազմավարական շահեր ունեցող որոշ տերությունների մշտական մեծ հետաքրքրությունը և, ըստ այդմ էլ, երկարատև ու նենգամիտ տեղեկատվական-գաղափարաբանական ու հոգեբանական հատուկ գործողությունները, որոնք նպատակ ունեն ներագդելու հայության ռազմավարական գիտակցության վրա: Հայկական պետության ու Սփյուռքի կառույցների կողմից այդ ազդեցությունների անարդյունավետ ճանաչումն ու թույլ հակադարձումը հանգեցնում են նրան, որ հայության ռազմավարական գիտակցությունը մանիպուլյացիայի ենթարկելու փորձերը շատ հաճախ պսակվում են հաջողությամբ: Այս առիթով բավարար է հիշատակել դասական գաղափարաբանական դիվերսիայի ընդամենը մեկ օրինակ. հայության քաղաքական գիտակցության մեջ հաջողվել է մտցնել «ղարաբաղցիներ»-«հայաստանցիներ» բացասական տարբերակումը՝ սրանից բխող հավանական վտանգավոր հետևանքներով հանդերձ:

Ընդհանուր առմամբ, առկա վտանգների համեմատ՝ Հայաստանի ազգային անվտանգության համակարգն անկատար է և անարդյունավետ: Այսպես, անկախացումից 14 տարի անց տակավին չի մշակվել Ազգային անվտանգության հայեցակարգ, ՀՀ նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհուրդը գոյություն ունի միայն անվանապես (այն չունի անձնակազմ և չի գործում), ամբողջովին լքված են ու անպաշտպան թողնված ազգային անվտանգության հույժ կարևոր մի քանի ճակատներ, այդ թվում՝ ռազմավարական վերլուծությունը, տեղեկատվական քաղաքականությունը (կամ, հին տերմինաբանության համաձայն՝ գաղափարախոսության ու քարոզչության բնագավառը), կրոնական-աղանդավորական խոշորածավալ ներխուժումը, կոռուպցիայի դեմ պայքարը, քաղաքական («կիրառական») հայագիտության զարգացումն ու հիմնարար հայագիտության ապագան:

Պատմական իրադարձությունների, սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ ներգործությունների հետևանքով՝ հայկական ռազմավարական գիտակցության մեջ բացվել են գործառութային բնույթի խորը խոռոչներ: Ռազմավարական իրողությունները, որոնք հայության բացարձակ մեծամասնությունը պետք է ընկալեր որպես Հայաստանի աշխարհաքաղաքական գոյության արքայի խոռոչներ, անտեսվում են ինչպես հայ ժողովրդի զգալի մասի, այնպես էլ, որ կրկնակի ցավալի է, իշխանամետ և ընդդիմադիր քաղաքական վերնախավի զգալի մասի կողմից: Հենց հայ քաղաքական վերնախավի ռազմավարական գիտակցության թերզարգացածությունն է պատճառը, որ թույլ չի տալիս այն դրականորեն տարբերակել հայ զանգվածների ռազմավարական գիտակցությունից:

Թեև հայ հասարակության մի մասը՝ առանձին քաղաքական կուսակցություններ, հասարակական ակտիվ խմբեր, ճանաչված գործիչներ, ճիշտ են ընկալում ներքոշարադրյալ

ռազմավարական անվիճարկելի ճշմարտություններից մի քանիսը, այդուհանդերձ, նրանց համահայկական ճանաչման ու դրա շուրջն ազգային միացյալ քաղաքականության կառուցման խնդիրն այդպիսով չի լուծվում: Չէ՞ որ աքսիոմի ուժը նրանում է, որ այն բոլորն են ընդունում, ընդ որում՝ առանց վերապահումների: Տարածայնությունն ու երերումները հայության մեջ սկսվում են այնտեղ և այն ժամանակ, երբ բանավեճերը շիկանում են հիմնարար, պարզ ճշմարտությունների շուրջ: Առաջ ընկնելով՝ ասվածը հաստատենք ընդամենը մեկ համեմատություն կատարելով:

Անհնար է պատկերացնել, օրինակ, ամերիկյան հասարակության որևէ զգալի հատված, չխոսելով արդեն քաղաքական կուսակցությունների և իշխանական վերնախավի մասին, որն «ալ-Քաիդա»-ն չի ընկալում որպես ԱՄՆ-ի անվտանգության դեմ լուրջ սպառնալիք: Այս տարրական ճշմարտության շուրջ բանավեճեր, բնականաբար, չեն ծավալվում և ամերիկացիներն իրենց ուժերը դատարկ տեղը չեն վատնում: Իսկ ահա հայ հասարակության մեջ կան մեծ թվով մարդիկ, մի քանի քաղաքական կուսակցություն ու տպագիր օրգան, խոշոր բիզնեսի ոչ քիչ ներկայացուցիչներ ու նույնիսկ պետական բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, որոնք ոչ մի կերպ չեն կարողանում տեսնել Հայաստանի անվտանգությանն սպառնացող առավել ակնհայտ ու մահացու վտանգները, որ բխում են մեր երկու հարևան պետություններից՝ դաշնակցած Ադրբեջանից և Թուրքիայից: Մեզ մոտ տարիներով անհիմաստ վեճեր են ընթանում ներկայումս հայ-թուրքական բարեկամության հնարավորության կամ անհնարիության մասին, իսկ մինչ այդ ոմանք «խոստումնալից բարեկամություն» են հաստատում...

Ստորև համառոտաբար շարադրվում են այն հիմնական ռազմավարական իրողությունները, որոնք մնում են անտեսված զանգվածների և հայության քաղաքական վերնախավի մի մասի կողմից:

1. Աշխարհաքաղաքական կացության օրհասականությունը և Ադրբեջանին տարածքային զիջումներով խաղաղեցնելու անհնարիությունը

Անտեսվում է (լավագույն դեպքում՝ թերագնահատվում է) «լինել՞, թե՞ չլինելու» աշխարհաքաղաքական դրության ամբողջ օրհասականությունը, որի մեջ է գտնվում Հայաստանը հետխորհրդային ժամանակաշրջանում: Այլ կերպ ասած, անտեսվում է Հայաստանի ոչնչացման հավանականությունը, որը կարող է վրա հասնել Ադրբեջանի կողմից (Թուրքիայի ուղղակի կամ անուղղակի մասնակցությամբ) բժախնդրորեն ծրագրվող ու հետևողականորեն նախապատրաստվող ներխուժման հնարավոր հաջողության արդյունքում: Միաժամանակ անտեսվում է այն, որ տարածքային զիջումների միջոցով Ադրբեջանի ու նրա թիկունքում կանգնած Թուրքիայի խաղաղեցումն անհնարին է:

Հայաստանը ոչնչացնելու նպատակը ադրբեջանցի ռազմավարագետները չեն թաքցնում անգամ, հայտարարելով նույնիսկ մոտավոր ժամկետներ (25-30 տարի), երբ, ըստ նրանց հաշվարկների, «աշխարհի քարտեզի վրա Հայաստան չի լինելու»: Այս մասին, մասնավորաբար, քանիցս արտահայտվել է Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարության մամուլի քարտուղար գնդապետ Ռ. Մելիքովը: Նման հայտարարություններ արել են պաշտպանության նախարար Ս. Աբիևը և պաշտոնատար այլ անձինք: Հիշենք, թե դիվանագիտական ինչպիսի հզոր հարձակում Թեյ-Ավիլը գործեց Թեհրանի վրա՝ Իրանի նախագահի՝ Իսրայելի հանդեպ նման հայտարարություններից հետո: Դժբախտաբար,

հայկական դիվանագիտությունը գրեթե չի հակազդում Բաքվից պարբերաբար հնչող նմանատիպ սպառնալիքներին:

Հայաստանը ոչնչացնելու ծրագիրը հույժ կարևորության գաղտնիք չէ, այն ներկայացնում է մարտավարական պարզագույն գործողություն՝ շախմատային «մատ երեք քայլից» կոմբինացիայի նման մի բան: **Քայլ 1.** ադրբեջանական նախահարձակում և Արցախի ու ազատագրված տարածքների բռնազավթում: **Քայլ 2-րդ.** դրան վաղ թե ուշ անխուսափելիորեն հետևելիք ներխուժումը Սյունիք՝ թյուրք երկու դաշնակիցներին տարանջատող արդեն միակ մնացած այդ միջնաբերդը (Հայաստանի կենտրոնական շրջանների հետ թույլ հաղորդակցությունները, արցախյան «պարսպի» և պաշտպանական խորության բացակայությունը, հրետանային կրակի ժամանակակից համակարգերի գործածումը, ինչպես նաև Արցախի անկման պատճառած հոգեբանական հարվածը կիջեցնեն Սյունիքի պաշտպանունակությունը գրեթե զրոյական մակարդակի) և Հայաստանի մնացյալ մասի առումը թուրք-ադրբեջանական օդակի մեջ՝ նրա վերածումը գետտոյի՝ յուրօրինակ անդրկովկասյան Սվազիլենդի: **Քայլ 3-րդ.** Հայաստանի լիկվիդացիան թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից եթե ոչ ռազմական, ապա տնտեսական, քաղաքական ու հոգեբանական ճնշման միջոցով: Ջրկվելով կայուն զարգացման որևէ հեռանկարից ու կորցնելով աշխարհով մեկ սփռված միլիոնավոր հայերի համար հավանական ապաստանի իր դերը՝ երկրաչափական պրոգրեսիայով աճած զանգվածային արտագաղթի հետևանքով Հայաստանը կթուլանա այն աստիճան, որ կկլանվի և կբաժանվի թուրքիայի, Ադրբեջանի ու Վրաստանի միջև:

Հայաստանի ոչնչացման թուրք-ադրբեջանական այս ծրագրի անմիջական իրականացումը դրված է Ադրբեջանի վրա: Իսկ թուրքիան, ելնելով միջազգային արդի իրողություններից, մնալու է մի տեսակ ստվերում՝ ադրբեջանական նախահարձակման համար ապահովելով «թիկունքային աջակցություն»՝ օժանդակություն քարոզչության, դիվանագիտական լոբբինգի, ֆինանսական ու տեղեկատվական-հետախուզական բնագավառներում, ինչպես նաև զինվորական խորհրդականներով ու «կամավորներով»:

1990-ականների սկզբին հայությանը՝ հսկայական կորուստների գնով, հաջողվեց չեզոքացնել այդ ծրագիրը՝ Հայաստանին ժամանակ տալով իր պետականությունն ամրապնդելու, այն է՝ արմատապես ինքնակազմակերպվելու համար: Դժբախտաբար, ընձեռված հնարավորությունները, խոշոր հաշվով, բաց թողնվեցին, հատկապես, ազգային անվտանգության գործուն համակարգի ստեղծման ու պետական կառավարման մակարդակի բարձրացման հարցերում:

Աշխարհաքաղաքական իրադրության հստակ գիտակցումը կարող է մոբիլիզացնել հայության տնօրինած մարդկային, գաղափարախոսական ու ֆինանսական ոչ սակավ ռեսուրսները, ինչպես նաև ժողովրդի անսպառ կամքը՝ վերոհիշյալ մահացու հավանականությունը բացառելու համար: Իսկ դրա միջոցը մեկն է՝ կառուցել Հայաստանում և արտասահմանում հարգանք վայելող և ամուր պետություն, այնպիսի պետություն, որն ի վիճակի լինի անկախ քաղաքականություն վարել իր ազգային անվտանգության համար կենսականորեն կարևոր հարցերում: Փոխարենը, ամեն օր բախվում ենք պետական կառավարման ցածր մակարդակին, պետական պաշտոնեության համընդհանուր կորունպացվածությանը, իրավական, մասնավորաբար դատական համակարգի չկայացածությանը, ինքն իրեն օրենքից դուրս համարող ու պահող օլիգարխների և բարձրաստիճան պաշտոնատարների կաստայի առաջացմանը, կլանայնությանը (այդ թվում՝ դրա գավառական տարատեսակին), ազգային մշակույթի և արժեքների ժխտմանը, վերջին հաշվով՝ ազգային և, արդյունքում, սեփական անվտանգության անտեսմանը:

2. Ռազմավարական տեսակետից բարենպաստ պատմական պահի մասին

Ներկայումս Հայաստանում և նրա շուրջն առկա հարաբերական կայուն իրավիճակը հավիտենական չէ, այն, մեր ցանկություններից անկախ, կարող է փոխվել դեպի վատը՝ ներքին, տարածաշրջանային ու համաշխարհային մի շարք հնարավոր պատճառներով:

Երկրի ներսում հայկական տնտեսության այսօր դիտարկվող զարգացումը քաղաքական համակարգի միաժամանակյա խորը լճացման պայմաններում՝ հղի է քաղաքական ու սոցիալական ցնցումներով, ինչպես նաև շարունակական արտագաղթով, որ ներառում է նաև երկրից տաղանդավոր ու ազնիվ երիտասարդ մասնագետների, ովքեր իրենց ներուժը չեն կարողանում իրացնել ո՛չ կոռուսպացված պետական կառույցներում, ո՛չ էլ Հայաստանի տնտեսության առանձին ոլորտները մենաշնորհելու հաշվին շահույթ անող օլիգարխիական բիզնես-կառույցներում: Իսկ որակյալ կադրերի պակասը, որն արդեն զգացնել է տալիս հայկական պետության կենսագործունեության համարյա բոլոր ոլորտներում, անխուսափելիորեն կտանի ճահճացման ե՛լ տնտեսությունը, ե՛լ գիտությունը, ե՛լ կրթությունը:

Տարածաշրջանային կտրվածքով կայունությունը կարող է հիմնովին քանդվել ադրբեջանական հիշյալ նախահարձակման հնարավորությամբ: Այս կապակցությամբ ավելացնենք միայն, որ ալիևյան կլանի համար մոտ ապագայում պատերազմը կարող է իշխանությունը պահպանելու միակ միջոցը դառնալ, քանի որ ադրբեջանցի զանգվածների դժգոհությունը հակված է միայն ուժեղանալու: Դա պայմանավորված է մի քանի հանգամանքներով: Առաջին՝ որքան էլ Ադրբեջանը Կասպից ծովից նավթ արտահանի, այն չի բավարարի ժողովրդական զանգվածների տնտեսական վիճակն արմատապես բարելավելու համար, քանի որ նավթային հաջողակ հազվագյուտ տերությունների (Քուվեյթ, Սաուդյան Արաբիա, Կատար, Բահրեյն, ԱՄԷ) հետ համեմատած, ադրբեջանական նավթի պաշարների քանակի հարաբերությունը Ադրբեջանի բնակչության քանակին՝ մեծ չէ: Երկրորդ՝ պետական կառավարման համակարգն այնքան է փչացած, որ բացառում է նավթային եկամուտների փոքրիշատե արդար բաշխումը: Երրորդ՝ սաստկացող անհավասարության, հարստության և աղքատության ցայտուն հակադրության ետնախորքում՝ նավթի առկայությունն ու նրա վաճառքի եկամուտներն ըմբռնվելու անհնարինությունը ծայրահեղ հիասթափություն են ծնելու՝ խթանելով հեղափոխական տրամադրություններն ադրբեջանական հասարակության մեջ: Մինչդեռ «հաղթական պատերազմը» կարող է երկար ժամանակով ամրապնդել Ի. Ալիևի իշխանությունը:

Տարածաշրջանը կարող է պայթել նաև այլ պատճառներով, որոնցից առավել լուրջ են թվում հետևյալները. իրանա-ամերիկյան հարաբերությունների սրման հավանականությունը՝ ընդհուպ մինչև պատերազմի սանձազերծում, Ջավախքում իրադրության հավանական սրումը՝ ընդհուպ մինչև զինված հակամարտության բռնկում (այս մասին մանրամասն՝ ստորև), Թուրքիայում քրդական ռազմական դիմադրության հավանական ուժգնացումը:

Գլոբալ կտրվածքով՝ աշխարհում քաղաքական ու տնտեսական անկայունությունը ոչ միայն չի նվազում, այլև, ընդհակառակը, աճում է, ընդ որում՝ արագորեն: Համաշխարհային քաղաքական ամբողջ համակարգի համար բացասական անկանխատեսելի հետևանքներով

հղի առավել հավանական, նույնիսկ սպասելի միջազգային ցնցումների շարքում են եւ համաշխարհային ֆինանսական համակարգի հավանական փլուզումն ու դրան ուղեկցող համաշխարհային տնտեսության ճգնաժամը, եւ իսլամ ծայրահեղականների զանգվածային զոհեր պատճառած ահաբեկչական գործողություններն արևմտյան երկրներում, եւ չինական «ռեկոնկիստան»՝ Չինաստանի ներխուժումը Թայվան ու Չինաստանի դեմ այդ պատերազմում ինքնաբերաբար ԱՄՆ-ի ներքաշվելը, եւ ծայրահեղ վահհաբիստական հեղափոխությունը Սաուդյան Արաբիայում, եւ ամերիկյան զորքի հարկադրական դուրսհանումը Իրաքից, եւ Չյուսիսային Կորեայի կողմից կամ նրա դեմ միջուկային զենքի կիրառումը:

Համաշխարհային քաղաքական համակարգի վրա անկայունացնող մեծ ազդեցություն կարող են գործել նաև խոշորածավալ տարերային աղետները, որոնք ընդունակ են պայթեցնելու գլոբալ, տարածաշրջանային կամ էլ տեղական տնտեսության ու քաղաքականության մեջ առկա լարվածությունները:

Ասվածից հետևում է, որ **անդրկովկասյան տարածաշրջանում, ու, մասնավորապես, Հայաստանում ներկայումս առկա ներքին և արտաքին քաղաքական կայունությունն, ամենայն հավանականությամբ, ունի ժամանակավոր բնույթ:** Այս հանգամանքի անտեսումը հայությանը թույլ չի տալիս առավելագույնս օգտագործել Հայաստանի համար ռազմավարական տեսակետից հարաբերականորեն բարենպաստ պատմական ներկա ժամանակահատվածը: Հենց այսօր է հարկավոր պատրաստվել հետագայի անխուսափելի բոլոր բարդացումներին ու հավանական աղետներին, հենց այսօր է հարկավոր ճեղքում արձանագրել հայության ինքնակազմակերպման մեջ, առաջին հերթին՝ Հայաստանում պետականաշինարարության տեղապտույտ տվող գործում: Հարկավոր է անվարան ընդունել Հայաստանի պետական կարևոր կառույցների անբավարար կայացվածությունը (ի դեպ, ս. թ. հոկտեմբերի 27-ին՝ ԱՄՆ իր պաշտոնական այցի ժամանակ կայացած մի հանդիպման ընթացքում, բառացիորեն այդպիսի հայտարարություն արեց ՀՀ պաշտպանության նախարար Ս. Սարգսյանը), թուլությունը, կոռումպացվածությունը և ոչ-պրոֆեսիոնալիզմը, որոնք էլ քաղաքացիների մոտ թերահավատություն են առաջացնում հայկական պետականության գաղափարի հանդեպ անգամ:

Որքանով մենք պատրաստ լինենք անխուսափելիորեն գալիք «X» օրվան (այսինքն՝ վերոհիշյալ հավանականություններից մեկի կամ միաժամանակ մի քանիսի տեղի ունենալու հետևանքով տարածաշրջանային կամ համաշխարհային քաղաքական ամբողջ համակարգի ժամանակավոր փլուզմանը), այնքանով էլ կշահենք որպես ազգ և ազգային պետություն, այնքանով էլ նվազ կորուստներ կունենանք: Եթե մենք ավելի պատրաստ լինեինք 1988 թվականին, ավելին կշահեինք ու նվազ էլ կկորցնեինք: Սա վերաբերում է առհասարակ բոլոր ազգերին ու պետություններին: Սակայն, Հայաստանի պարագայում ամեն մի «X» օրը վերածվում է կենաց և մահու խնդրի:

Անհատական մակարդակում՝ հայությանը դարանակալած այս բոլոր ռազմավարական վտանգների անտեսումն ունի, անկասկած, հոգեբանական ինքնապաշտպանության գործառույթ: Ռազմավարական ամենզիան կամ հիշողության կորուստը հային թույլ է տալիս մտածել ու բանել հանուն իր ընտանիքի բարօրության՝ չտրվելով «ավելորդ» մտածումների ազգի ու հայրենիքի դժվար անցյալի, ներկայի և ապագայի մասին: Իսկ հայկական պետական ու քաղաքական կառույցներին նույն հիշողության կորուստը հնարավորություն է տալիս շարունակելու խառնափնթոր և անպատասխանատու սովորական ռեժիմով գործունեությունը՝ փոխարեն ինքնակազմակերպման պահանջված մակարդակին բոլորովին այլ գործելակերպով

հասնելուն, մի բան, որ թելադրվում է սպառնալիքների ռազմավարական դիտարկմամբ ու դրանց նվազեցման ու չեզոքացման ճանապարհների ողջամիտ փնտռտուրով:

Ցեղասպանության համահայկական ցավը, որ նշվում է ամեն տարվա ապրիլի 24-ին, դեռ պետք է վերաճի «ռազմավարական հիշողության», այսինքն՝ Հայաստանի հետեղեռնյան աշխարհաքաղաքական իրադրությունից հնարավոր ելքերի ու ռազմավարական հետևանքների մանրակրկիտ վերլուծության:

3. Հայաստանի անվտանգության ու զարգացման համար տարածքի ռազմավարական նշանակությունը

Չողը եղել և մնում է ամենաարժեքավոր ռազմավարական ռեսուրսը: Սակայն, հայ զանգվածները, ինչպես նաև քաղաքական վերնախավի զգալի մասը անտեսում կամ էլ թերագնահատում են տարածքի նշանակությունը Հայաստանի ներկայի ու ապագայի համար:

Հայությունը հստակ պատկերացում չունի Հայաստանի հետխորհրդային գոյության ամենահիմնական ռազմավարական փաստի՝ նրա տարածքի մասին: Արդի Հայաստանը Խորհրդային Հայաստանը չէ միայն, այլև Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը՝ ազատագրված տարածքներով հանդերձ: **Արդի Հայաստանը հայկական զինված ուժերի վերահսկած տարածքն է:** Արդեն մեկ տասնամյակից ավելի Հայաստանը գոյատևում է 42 հազ. քառ. կմ տարածքի վրա, որ համեմատելի է Շվեյցարիայի (41.3 հազ. քառ. կմ) և Նիդեռլանդների (41.2 հազ. քառ. կմ) տարածքների հետ: Սա ռազմավարական պարզ մի փաստ է, որի միջազգային-իրավական ձևակերպումը ապագայի գործ է: Այս ռազմատնտեսական իրողության հակառակ կողմն այն է, որ Հայաստանը չի կարող ֆիզիկապես գոյատևել նախկին Հայկական ԽՍՀ-ի 29.8 հազ. քառ. կմ տարածքում՝ առանց Արցախի ու ազատագրված տարածքների: Պատճառը նույնն է՝ ռազմավարական շահերի ընդհանրության վրա հիմնված ու որպես դրա հետևանք՝ երկարաժամկետ բնույթ ունեցող թուրք-ադրբեջանական դաշինքի գոյությունը:

Կայացած պետություններում ապրող էթնոսները գերազանց են հասկանում տարածքի նշանակությունը, խոնարհվում են նրա ամեն մի մասնիկի առջև¹: Սակայն այլ է դրությունը հայ էթնոսի պարագայում: Էթնոս, որը զրկվելով իր պատմական հողերի 9/10-րդից՝ հայտնվել է ոչնչացման եզրին ու ստիպված եղել XX դարի սկզբում ու վերջում գոյապահպանման պատերազմներ մղել: Ուստի բազմաթիվ հայերի կողմից տարածքի, մասնավորաբար՝ ազատագրված տարածքների, նշանակության թերագնահատումը, մշտական բանավեճերն ու հայտարարությունները Ադրբեջանին տարածքային զիջումներ կատարելու նպատակահարմարության մասին՝ ոչ այնքան ռազմավարական անգրագիտություն են, որքան հոգեկան ախտի տարատեսակ, իսկ ավելի ստույգ՝ վերոգրյալ ռազմավարական հիշողության կորուստ և անվտանգության մտքի մթագում: Եվ սա այն դեպքում, երբ, ինչպես արդեն նշվել է, Ադրբեջանը չի էլ թաքցնում *ամբողջ* Հայաստանը կործանելու իր իսկական նպատակադրումները: Դարերի ընթացքում ձեռքբերած այդ հիվանդության բուժմանն է կոչված ու դա ունակ է անել միայն հայոց պետությունը՝ դպրոցական տարիքից սկսած սեր ներարկելով Հայոց երկրի նկատմամբ, բացատրելով ու հասկացնելով տարածքի

¹ Այդպես է եղել նաև հայկական հին պետության ժամանակաշրջանում: IV-V դարերում արձանագրված հայ զինվորական պատվո վարքականոցի առաջին իսկ գլխավոր դրույթով, հայ ռազմիկը «թույլ չէր տալիս, որ Հայոց աշխարհի սահմաններից գեթ մի կորու չափ հող օտարվի» (տես Ա. Այվազյան, *Հայ զինվորականության պատվո վարքականոցը (4-5-րդ դարեր)*: Երևան, Մատենադարան, «Արտագերս» հրատ., 2000, էջ 8:

յուրաքանչյուր ոտնաչափի նշանակությունը Հայաստանի անվտանգ գոյատևման ու հաջող զարգացման համար:

Հայկական հայրենասիրությունը քաղաքականորեն իրապաշտ նվիրվածության զգացում է հայոց ազգի և որոշակի տարածքի՝ Հայաստանի նկատմամբ ժամանակային երեք չափումներում՝ նրա պատմական, ներկա և ենթադրվող ապագա սահմաններում (առաջին և երրորդ չափումներում սահմաններն այդ համընկնում են Հայկական լեռնաշխարհին): Իսկական հայկական հայրենասիրությունը ամենից առաջ տարածքային զգացողություն է:

4. Ազգային-ազատագրական փուլի անավարտության, պատերազմի համընդհանրության, դիմադրության կուլտուրայի և ինքնապաշտպանական ռազմավարության մասին

Անտեսվում է հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի՝ անավարտ փուլում գտնվելու փաստը: Միջազգային հանրությունը չի ճանաչել Արցախն ու ազատագրված տարածքները, Ադրբեջանը բացեփաց պատրաստվում է նոր պատերազմի՝ բարձրացնելով մարտական պատրաստականությունը և մեծացնելով ռազմական բյուջեն, որը 2006թ. հասնելու է արդեն 650 միլիոն ԱՄՆ դոլարի (Հայաստանի ռազմական ծախսերը 2006թ. պաշտոնապես կազմելու են 163 միլիոն ԱՄՆ դոլար):

Տպավորություն է ստեղծվում, որ ազգային-ազատագրական շարժման կեսին Հայաստանի նորաստեղծ «վերնախավը» մոռացել է երկրի արտաքին խոցելիության մասին և զլխապատառ մտել «կապիտալի նախնական կուլտակման» ոչ մի կերպ չավարտվող փուլի մեջ, որը ենթադրում է, ի շարս այլոց, պետության դերի թուլացում, զանգվածների աղքատացում, արտաքին ակնհայտ սպառնալիքների դիմաց ազգային համախմբվածության կազմալուծում: Հետխորհրդային ողջ տարածքում համանման որևէ իրադրություն չի կարող ծառայել իբրև բացատրություն կամ արդարացում, քանի որ իր վտանգավորության աստիճանով մեր աշխարհաքաղաքական դրությունը գերազանցում է մյուս բոլոր համանմանություններին:

Իսկ առայժմ Ադրբեջանը դաշնակից Թուրքիայի հետ Հայաստանի դեմ գաղափարախոսական ու հոգեբանական համընդհանուր պատերազմ է մղում, որին ևս արժանի պատասխան չի տրվում հայկական պետության ու Սփյուռքի կառույցների կողմից:

Այսպիսի իրադրությանը մեծապես նպաստում է հայկական միջավայրում ազգային կեցության արտաքին ու ներքին սպառնալիքներին **դիմադրելու կուլտուրայի** թույլ զարգացածությունը (որտեղ, կարելի է ասել, տիրում է **չդիմադրելու կուլտուրան**): Բայց չէ՞ որ ազգային ինքնապաշտպանության ճիշտ ռազմավարությունն սկսվում է ամենևին ոչ զինյալ ճակատամարտեր մղելուց, այլ դրանք կանխարգելող կամ հաղթականորեն կանխորոշող՝ կազմակերպչական, գաղափարաբանական, հոգեբանական և այլ ճակատներում ձեռնարկված նախապահպանական գործողություններից: Ժամանակակից ռազմավարական միտքն այս ճշմարտությունը դրոշմել է «համընդհանուր պատերազմի» և «կանխարգելիչ հարվածների» տեսություններում:

Այս կապակցությամբ պետք է նկատի ունենալ ևս երկու հանգամանք: Թուրք և ադրբեջանցի «գիտնականները», նրանց դաշնակիցները և վարձու կամակատարներն արտասահմանում մշտական արշավ են մղում հայոց պատմության ու մշակույթի բոլոր դարաշրջանների և ժամանակների խեղաթյուրման ու սևացման ուղղությամբ և դա անում են Հայաստանի բարձր ակադեմիական շրջանակների և պետական մարմինների լուռ ու

անգործուն թողտվությամբ: Միաժամանակ, Հայաստանում զանգվածները սոցիալապես «նվաստացյալ և անարգյալ» վիճակում են: Այսպիսի ետնաբեմի վրա, հայկական հասարակության մեջ դիմադրության մշակույթի թույլ զարգացածությունը բարդացնում է հայության ոտնահարված ազգային արժանապատվության պատմականորեն վերականգնման խնդիրը, որը կենսականորեն անհրաժեշտ է հայկական պետության կառուցման համար:

Ոչ պակաս կարևոր է այն, որ չդիմադրելու վարքագիծը և տիրապետող պատեհապաշտությունը հայկական միջավայրում դաստիարակում է մի սերունդ, որի համար արմատական հարմարվողականությունը՝ կենսակերպ է և վարքուբարք: Արդյո՞ք այդպիսի սերունդը կկարողանա պատերազմի դաշտում արժանի դիմադրություն ցույց տալ թշնամուն՝ անհրաժեշտության դեպքում զոհելով կյանքը՝ վասն Հայրենյաց:

5. «Անվտանգության միջազգային երաշխիքների» վաղանցիկությունը

Բացակայում է «անվտանգության միջազգային երաշխիքների» - մասնավորաբար միջազգային խաղաղապահ ուժերի տեսքով - բացարձակ անհուսալիության հստակ ըմբռնումը: Վերջին տասնամյակներում այդպիսի ուժերը շատ անգամ են ցուցադրել իրենց անկարողությունը երկրագնդի բազմաթիվ թեժ վայրերում (Լիբանան, Սոմալի, Բոսնիա, Կոսովո, Ռուանդա, Սիերրա-Լեոնե և այլն):

Սակայն ամենազլխավորն այն է, որ հայ-թուրք/ադրբեջանական հակամարտությունը ոչ միայն պատմության, այլև կողմերի ռազմավարական հակադիր շահերի արդյունք է, ու, հետևաբար, երկարատև գոյատևման հիմք ունի: Այս մասին է վկայում նաև այդ հակամարտության 150-ամյա պատմությունը: Ադրբեջանի և Թուրքիայի ռազմավարական շահերը նրանց, մասնավորաբար՝ թելադրում են ցամաքային ուղիով հաղորդակցության հաստատում, այսինքն՝ Արցախի և Սյունիքի զավթում, Հայոց ցեղասպանության պատմության միջազգային մոռացում, Իրանից նրա հյուսիսային, թուրքալեզու մասի անջատում, Կովկասում Ռուսաստանի դերի թուլացում: Այս նպատակների իրականացումը ենթադրում է ոչ ավել, ոչ պակաս՝ Հայաստանի ոչնչացում:

Հակամարտության լուծումը Ադրբեջանին տարածքային զիջումներ անելով և միջազգային խաղաղապահ զորագունդ տեղավորելով՝ կարող է միայն կարճաժամկետ լինել: Խաղաղապահներն վաղ թե ուշ լքելու են շրջանը, մինչդեռ հակամարտությունը մնալու է: Նկատի առնելով ուժերի և ռեսուրսների անհավասարությունը, տարածաշրջանում հերթական անկայունացման առաջին իսկ առիթին թուրք-ադրբեջանական կողմը ջանալու է իր հարցերը նորից ռազմական ուժի միջոցով լուծել: Այսպիսի իրավիճակում՝ Հայաստանի երկարաժամկետ անվտանգության նախադրյալներից մեկն էլ հենց պահպանելն է տարածքների այն նվազագույն անհրաժեշտ ռազմավարական խորքը, որ ներկայումս վերահսկում են հայկական զինված ուժերը: Հայաստանի անվտանգության ամենահուսալի երաշխիքը կարող է լինել հայկական ուժեղ պետությունը միայն:

6. Ջավախքի ռազմավարական նշանակությունը

Անտեսվում է հայկական Ջավախքի կենսական նշանակությունը Հայաստանի ռազմավարական անվտանգության համար: Ջավախքի հայաթափումը կարող է ունենալ ծանրագույն հետևանքներ Հայաստանի համար:

Առաջին. Հայաստանի հյուսիսային հուսալի սահմանը (հայաբնակ Ջավախքի շնորհիվ) հայ-թուրքական սահմանից ոչ պակաս վտանգավոր գոտի կդառնա: Սահմանների ամրացումն ու դրանց պահպանումը զորքով՝ հայկական զանձարանին հսկայական գումար կարժենա: Պետք է մոռանալ շրջանում թուրք մեսիտեթցիների վերաբնակեցման՝ Թուրքիայի փայփայած ու եվրոպացիների պաշտպանած ծրագրերը, որոնց իրագործմամբ Հայաստանի Հանրապետությունն ինքնաբերաբար հյուսիսից պաշարման կենթարկվի:

Երկրորդ. Ջավախքի հայաբնակության գործոնը, Հայաստանի շահերին նրա բնական հավատարմությունն ու ազգային արմատները Թիֆլիսին զգալի չափով ետ է պահում Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ արդեն ձևավորված ռազմավարական գործընկերությունը խորացնելուց: Այդ գործոնի բացակայության պարագայում վրացական քաղաքականությունը տարածաշրջանում կընդունի արդեն բացահայտ հակահայկական ուղղվածություն:

Երրորդ. Պետք է մոռանալ Լոռու նկատմամբ վրացական ախորժակները, որոնք նման պատմական իրավիճակներում վերաճեցին նախահարձակման ու գրավման (1918թ. վերջ ու 1920թ. վերջ-1921թ. սկիզբ):

Չորրորդ, Ջավախքից հայության դուրս մղումը, եթե դա հաջողվի, կնշանակի հայոց պատմական հայրենիքում՝ Հայկական լեռնաշխարհում հայաբնակ կենսատարածքի էլ ավելի սեղմում: Հայաստանն ամբողջովին վերացնելու թուրք-ադրբեջանական նկրտումների համատեքստում՝ դա ցեղասպանության շարունակվող քաղաքականության հերթական օղակ է: Վերջապես, հայության ներկա ժողովրդագրական ճգնաժամի պայմաններում յուրաքանչյուր հայկական գյուղի կորուստը պետք է անթույլատրելի համարել: Հիշեցնենք, որ խոսքն ավելի քան 140 հայկական բնակավայրի մասին է:

Ժամանակն է ճանաչել Ջավախքում քաղաքական հիմնախնդրի գոյությունը, այն, որ Ջավախքի հայ ժողովրդի իրավունքներն ու ազատությունները ենթարկվում են Վրաստանի կենտրոնական իշխանությունների կողմից զանգվազային խախտումների: Անհրաժեշտ է անմիջականորեն զբաղվել կուտակված խնդիրների լուծմամբ: Երևանի կողմից իսկական՝ քաղաքական պատճառի լռության մատնումը միայն նպաստելու է Ջավախքում լարվածության սրմանը: Իսկ եթե ռազմական հակամարտություն բռնկվի, Հայաստանն այս կամ այն կերպ ընդգրկվելու է, այստեղից իր համար բխելիք ծայր աստիճան վտանգավոր հետևանքներով՝ հարյուր հազարավոր Ջավախքի ծնունդ և այժմ Հայաստանի քաղաքացիների ու սփյուռքահայերի, ինչպես նաև հասարակության հայրենասեր մասի, այդ թվում՝ Արցախյան պատերազմի վետերանների ճնշման տակ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Հայության ռազմավարական գիտակցության առողջացումն ու զարգացումը անհետաձգելի խնդիր է, որը պահանջում է պետական որոշակի քաղաքականություն: Այս առնչությամբ բավարարվենք հետևյալ եզրահանգումներով.

ԱՌԱՋԻՆ. Հայաստանի անվտանգությանը վերաբերող քաղաքականությունը պետք է գիտականորեն մշակվի, հստակորեն ձևակերպվի և հայ ժողովրդին ներկայացվի ռազմավարական դյուրըմբռնելի հասկացություններով, այլ ոչ թե դիվանագիտորեն քողարկված, երկիմաստ ճառերով: Ազգային անվտանգության և ռազմական ընդհանուր քաղաքականության հարցերում Հայաստանի իշխանությունները ժողովրդի հետ թերասումներ չպետք է ունենան, քանի որ աշխարհաքաղաքական արդի ծանրագույն պայմաններում Հայաստանի գոյատևման ապահովումը կախված է լինելու Հայաստանի

յուրաքանչյուր բնակչի և արտերկրում բնակվող հնարավորինս շատ հայերի գործուն մասնակցությունից: Ազգային անվտանգության հայեցակարգի ամենակարճ ժամանակում մշակումն ու հաստատումը, ինչպես նաև հասարակայնությանը նրա մանրամասն պարզաբանումն ու ներկայացումը ճիշտ ուղղությամբ արված քայլ է լինելու:

ԵՐԿՐՈՐԴ. հարկավոր է մշակել ու մշտապես վարել պետական տեղեկատվական-քաղաքական արշավ, որը կոչված կլինի հայ քաղաքական գիտակցության մեջ արմատավորելու այնպիսի հասարակական տրամադրություններ և անհրաժեշտ հասկացություններ, ինչպիսիք են տարածքի ռազմավարական բացարձակ արժեքը, ազգային լեզվի, պատմության ու մշակույթի ռազմավարական բացարձակ արժեքը, պատրաստակամությունը տևականորեն դիմագրավելու թուրք-ադրբեջանական բլոկին և Ադրբեջանի հետ պատերազմի հավանական վերսկսմանը, ազգային արժանապատվության անձեռնմխելիությունն ու պաշտպանությունը անհրաժեշտ բոլոր միջոցներով:

ԵՐՐՈՐԴ. Ջավախքում լարվածության նվազմանն է նպաստելու Հայաստանի ղեկավարության կողմից երկրամասում քաղաքական խնդիրների ոչ երկիմաստ ճանաչումը ու դրանք լուծելու համար Վրաստանի իշխանություններին օժանդակելու առաջարկը՝ հաշվի առնելով միջազգային իրավունքի նորմերը:

ՎԵՐՋԱՊԵՍ, հայության ռազմավարական գիտակցության զարգացմանը կարող է նպաստել ռազմավարական մտքի ինքնուրույն, բուն հայկական դպրոցի ստեղծումը որպես հայկական պետության ազգային անվտանգության համակարգի առաջնային բաղկացուցիչ: Այս նպատակով հարկավոր է արագացնել ռազմավարական հետազոտությունների պետական գիտահետազոտական կենտրոնների ստեղծումը, որոնց գործունեությունն ուղղված լինի նախագահի, կառավարության, ԱԳՆ-ի և ուժային կառույցների տեղեկատվական-վերլուծական պահանջումների բավարարմանը: Միայն այդպիսի կենտրոններում (և նրանց շուրջ) հնարավոր կլինի հեռանկարային գիտական կադրեր պատրաստել Հայաստանի ռազմավարության և անվտանգության հարցերով:

*Արմեն Այվազյան,
քաղաքական գիտությունների դոկտոր*